

ЮРИДИКАЛЫК ИЛИМДЕР**ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ****LEGAL SCIENCES****Бактыярова С.Ж., Бабаева Х.С.****ЖАШЫ ЖЕТЕ ЭЛЕК ӨСПҮРҮМДӨР АРАСЫНДАГЫ КЫЛМЫШТУУЛУК****Бактыярова С.Ж., Бабаева Х.С.****ПРЕСТУПНОСТЬ СРЕДИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ****S. Baktiyarova, Kh. Babaeva****INDEPENDENCE AMONG INNOVATORS**

УДК: 342.413/22 (575.2) (04)

Бул макалада жашы жете элек өспүрүмдөр тарабынан жасалган кылмыштуулугу, өспүрүмдөрдүн кылмыштуулугунун мүнөздөмөсү, алардын калыптанбаган психикасынын өзгөчөлүктөрү, жаш курагына байланыштуу инсандыктан, социалдык аң-сезиминен жана укуктук сабатсыздыгы, жашы жете электер тарабынан жасалган административдик укук бузуулары, өспүрүмдөрдүн кылмыштуу тобун карап чыгуу, жашы жете элек балдардын кайталап кылмыш жасоочулугун жана анын тенденцияларын изилдөө, жашы жете элек кылмышкерлердин адеп-ахлактык жана психикалык өзгөчөлүктөрүн карап чыгуу, жашы жете электердин кылмыштуу жүрүм-турумунун мотивациясынын өзгөчөлүктөрүн аныктоо, жашы жете элек кылмышкерлердин инсандыгынын типологиясын изилдөө, жашы жете электердин инсандык мүнөзүн жана жүрүм-турумун калыптандырууга таасирин тийгизген үй-бүлөнү жана чөйрөнүн башка түрлөрүн карап чыгуу, жакырчылыктын жана туруктуу муктаждыктын фонунда үй-бүлөлүк көйгөйлөрдүн курчушу, үй-бүлөлөрдө болуп жаткан моралдык жана социалдык абалы, үй-бүлөлөрдө бири-бирине жана балдарына карата зомбулук күч алуусу жана мунун түздөн-түз мурасы катары – өспүрүмдөр, атүгүл балдар тарабынан жасалган өтө коркунучтуу зордук-зомбулук кылмыштарынын тез өсүшү каралган.

Негизги сөздөр: өспүрүмдөр, үй-бүлө, ата, эне, балдар, кылмыштуулук, тарбия, кылмышкер, мыйзам, бангилик.

Эта статья посвящена преступности среди несовершеннолетних, характеристики преступности несовершеннолетних, особенности их незрелой психики, возрастная личность, общественное сознание и правовое незнание, административные правонарушения, совершенные несовершеннолетними, рассмотрим группу несовершеннолетних правонарушителей, изучение рецидивов подросткового возраста и его тенденций, учитывать моральные и психические характеристики несовершеннолетних правонарушителей, выявить особенности мотивации преступного поведения несовершеннолетних, изучение типологии личности несовершеннолетних правонарушителей, он предусматривает учет семьи и других форм среды, учитывать семью и другие формы среды, влияющие на формирование личности и поведения несовершеннолетних, обострение семейных проблем на фоне бедности и постоянных нужд, современное моральное и социальное положение в семье, наблюдается рост насилия в отношении друг друга и детей в семье, и как прямой результат этого, происходит быстрый рост самых

отвратительных преступлений насилия, совершаемых подростками и даже детьми.

Ключевые слова: несовершеннолетние, семья, мать, отец, дети, преступность, образование, преступник, закон, наркомания.

This article is about juvenile delinquency, characteristics of juvenile delinquency, features of their immature psyche, age personality, public consciousness and legal ignorance, administrative offenses, committed by minors, consider a group of juvenile delinquents, study of relapses in adolescence and its trends, take into account the moral and mental characteristics of juvenile offenders, to identify the features of the motivation of the criminal behavior of minors, study of the typology of the personality of juvenile offenders, it provides for taking into account the family and other forms of the environment, influencing the formation of the personality and behavior of minors, aggravation of family problems against the background of poverty and constant needs, modern moral and social situation in the family, there is an increase in violence against each other and children in the family, and as a direct result of this, there is a rapid increase in the most heinous crimes of violence committed by adolescents and even children.

Key words: juveniles, family, mother, father, children, crime, education, criminal, law, addiction.

Бүгүнкү күндөгү туруксуз социалдык-экономикалык жана саясий кырдаал, өлкөбүздө болгон карантиндик абал боюнча алып караганда, балдар эң коргоого болуп чыкты, дээрлик башка социалдык топтор сыяктуу эле, демократиялык жана экономикалык өзгөрүүлөрдүн чыгымдарын түздөн-түз башынан өткөрүшөт. Жогоруда айтылган көйгөйлөр жана башка көйгөйлөр ата-энелеринин кирешеси өтө төмөн, орто болгон дээрлик бардык үй-бүлөлөргө, ошондой эле эки ажырым болуп жашаган үй-бүлөлөргө таасирин тийгизди. Алкогол жана бангилик көйгөйү, тутумсуз жумушсуздук балдарды кадимки жана жоопкерчиликтүү ата-энелерден, ошондой эле камкор үй-бүлөдөн ажыратты.

Өздөрүнүн калыптанбаган психикасынын өзгөчөлүктөрүнөн, жаш курагына байланыштуу инсандыктан, социалдык аң-сезиминен жана укуктук сабатсыздыгынан улам жашы жете элек балдар айлана-чөйрөдө болуп жаткан терс көрүнүштөрдүн

бардыгын тез кабыл алышат, ошондуктан калктын бул категориясы кылмыштуу жоосундарга көп дуушар болууда. Бүгүнкү күндө көчөдө же коомдук жайларда жасалган мүлккө каршы кылмыштардын дээрлик ар бир үчүнчүсү жашы жете элек өспүрүмдөргө байланыштуу. Азыр биз өспүрүмдөрдүн уюшкан кылмыштуулугу, жашы жете элек өспүрүмдөрдүн туруктуу экстремисттик топтору жөнүндө сөз кылсак болот. Ошондой эле, азыркы учурда, биздин өлкөдө спирт ичимдиктерин иче баштаган балдардын саны дээрлик он алтыдан он жети жашка чейин өсүүдө, балдардын баңгиликке берилүү, сойкулук күчөп, жашы жете электер тарабынан жасалган административдик укук бузуулардын саны өсүүдө.

Кылмыш туруксуздаштыруучу негизги факторлордун бирине айланып баратат. Анын масштабы мамлекеттүүлүктү калыптандыруу процессине жана социалдык-экономикалык реформаларды ийгиликтүү ишке ашырууга реалдуу коркунуч туудурат. Өлкөдөгү кризистик кырдаал, тамак ашка болгон баанын өсүшү ошондой эле демократиялык ээн баштык, кылмыштуу максаттарга жетүүнүн негизги каражаттарынын бири болуп калган кылмыштуу жана кылмыштуу зомбулуктун актыларынын дайыма өсүшү менен туруксуздаштырылган. Мунун фонунда жашы жете электерди интенсивдүү криминалдаштыруу чоң тынчсызданууну жаратууда. Балдардын кылмыштуулугу, балким биздин өлкөнүн өнүгүүсүнүн эң олуттуу көйгөйүнө айланып баратат. Жалпы кылмыштуулук сыяктуу эле өспүрүмдөр арасындагы кылмыштуулуктун өбөлгөлөрү жана шарттары социалдык жактан шартталган жана коомдун конкреттүү тарыхый шарттарына, анын институттарынын мазмунуна жана багытына, негизги карама-каршылыктарды чечүүнүн маңызына жана ыкмаларына көз каранды.

Коомдун жашоосунун азыркы этабындагы жашы жете электердин кылмыштуулугунун конкреттүү жагдайларынын бири – бул жашаган жери боюнча балдардын жана өспүрүмдөрдүн бош убактысын уюштуруунун катастрофалык абалы. Көптөгөн балдар мекемелери жана уюмдары иштебей калды, аларга таандык жайлар коммерциялык структураларга ижарага берилди. Ден соолукту чыңдоо жана жайкы жумуш менен камсыз кылуу системасын жок кылуу процесси уланууда. Балдар жана өспүрүмдөр үчүн көптөгөн ден соолукту чыңдоочу лагерлер жабылган, ал эми толук эмес жана аз камсыз болгон үй-бүлөлөрдүн калган балдары жолдомолордун кымбаттыгынан улам кире алышпайт. Жакырчылыктын жана туруктуу муктаждыктын фонунда үй-бүлөлүк көйгөйлөрдүн курчушу, үй-бүлөлөрдө болуп жаткан моралдык жана социалдык деградация абдан жаман кесепеттерге алып

келет. Бул үй-бүлөлөрдө бири-бирине жана балдарына карата зомбулук күч алган жана мунун түздөн-түз мурасы катары – өспүрүмдөр, атүгүл балдар тарабынан жасалган өтө коркунучтуу зордук-зомбулук кылмыштарынын тез өсүшү, баарыбызга белгилүү болгондой эле заманбап технологиянын өсүшү анын ичинде ар кандай темадагы кинолордун мазмунунун терс жактуу таасир бериши, мыкаачылык ырайымсыздыкты туудурат. Үй-бүлөдөгү аномалдуу кырдаалдан улам жылына көптөгөн бала таш боор мамиледен улам балдар интернаттарынан кетип, өз жанын кыйгандардын саны өсүүдө. Дүйнөлүк финансылык жана экономикалык кризис көпчүлүк үй-бүлөлөрдүн, айрыкча чакан шаарларда жана айылдык калктуу конуштарда жашагандардын ансыз деле төмөн жашоо деңгээлинин төмөндөшүнө алып келди. Ушул жана башка көптөгөн терс факторлор заманбап коомдо болуп жаткан окуялардын жалпы абалына да, анын курамдык бөлүгүнө да - жашы жете электерге терс таасирин тийгизет. Юридика илимдеринин доктору, профессор В.В. Кухарук жаш өспүрүмдөр арасындагы кылмыштуулуктун жашаруу тенденциясы, жаш балдардын кылмыштуу активдүүлүгүнүн өсүшү, жаш өспүрүмдөр арасындагы кылмыштуулуктун олуттуу өсүшү байкалууда деп эсептейт.

Кыргыз Республикасынын Жазык кодекси 2021-жылдын 22-июлундагы редакцияларына ылайык 106 беренесинде төмөнкүдөй каралган:

1. Жашы жетелек балдарга жазалардын төмөнкүдөй түрлөрү дайындалат:

- 1) коомдук иштер;
- 2) түзөтүү жумуштары;
- 3) айып;
- 4) белгилүү бир мөөнөткө эркиндигинен ажыратуу.

2. Жашы жетелектерге карата айып жана белгилүү бир кызмат ордун ээлөө же белгилүү бир иш менен алектенүү укугунан ажыратуу түрүндө кошумча жазалар колдонулушу мүмкүн.

Криминалисттердин көз карашы боюнча жашы жете элек өспүрүмдөр канчалык эртерээк коомго каршы аракеттерди жана кылмыштарды жасай баштаса, ал чоңойгондо анын жүрүм-турумунун ошол бойдон калуу ыктымалдыгы жогору экендигин далилдешти. Ошол себептен кылмыштын кескин кайталанышы түздөн-түз өспүрүмдөрдүн кылмыштуулугуна байланыштуу деп айта алабыз. Көп жолу кылмыш жасаган кылмышкерлердин өмүр таржымалын талдоо алардын басымдуу көпчүлүгү кылмыш ишин так өспүрүм курагында баштагандыгын далилдейт. Алардын көпчүлүгү кылмыш жоопкерчилигине жеткенге чейин коомдук коркунучтуу аракеттерди жасашкан. Уюшкан

кылмыштуу топтор негизинен 18 жашка толо элек эле, укук коргоо органдарына бир нече жолу келип, административдик жана кылмыш жоопкерчилигине тартылган адамдардан турат. Кыскасы, уюшкан кылмыштуулук өспүрүмдөр арасындагы кылмыштуулук менен да аныктанат.

Кылмыш жоопкерчилигине тартуу курагына жете элек өспүрүмдөрдүн антисоциалдык жүрүм-турум көйгөйү биздин өлкө үчүн өтө актуалдуу, анда жабына миңге чейин көчөдө жашы жете элек балдар аныкталат. Аларды тарбиялоо жана билим алуу үчүн кадимки шарттарды камсыз кылуу өтө маанилүү милдет, анткени көпчүлүк учурда ата-энелердин үй-бүлөсү буга жөндөмдүү эмес. Чындыгында, өспүрүмдөр иштебеген үй-бүлөлөрдөн качышат.

Өспүрүм курагында кылмыш жасай баштагандыктан, көптөгөн адамдар мындан баш тарта алышпайт: кылмыштуу жүрүм-турум, башка кылмышкерлер менен тил табышуу, позитивдүү социалдык топтордон, биринчи кезекте үй-бүлө жана эмгек жамаатарынан обочолонуу, көнүмүш жана бирден-бир мүмкүн болгон жашоо образы болуп калат. Ошентип, алар кылмыштуу кесипкөйлүк жолуна түшүшөт – жалаң гана же биринчи кезекте кылмыш жасоо менен жан багышат. Айрымдары кылмыштуу жамааттардын мүчөсү болушат, кээ бирлери кылмыш мыйзамын жалгыз бузушат, кээде өзүлөрүн ичип, түбүнө чөгүп кетишет.

Жалпысынан республика боюнча өспүрүмдөр арасындагы кылмыштуулук кылмыштын болжол менен 10-15% түзөт. Көбүнчө, өспүрүмдөр менчикке каршы кылмыштарды жасашат (өспүрүмдөр арасындагы кылмыштуулуктун 80%), анын ичинде уурулук негизги орунду ээлейт, андан кийин тоноо, опузалоо кылмыштары турат. Коомдук коопсуздукка жана коомдук тартипке каршы кылмыштар (эреже боюнча, бул бейбаштык) болжол менен 7%ды, калктын саламаттыгына жана коомдук адеп-ахлакка каршы кылмыштар - 6%га, адамга каршы кылмыштар - 3%ды түзөт.

Мисал катары чакан гана Баткен шаарын алып карасак 2020-жылы шаар боюнча жашы жете элек өспүрүмдөр арасындагы кылмыштуулук боюнча 2 кылмыш иши каралган болсо, ал эми 2021-жылдын алты айында эле 4 кылмыш иши каралган, анын ичинде 2 иш 2020-жылда бүтпөй калып 2021-жылда соттук териштирүүлөрдөн улам кылмыш иши токтотулуп быйылкы жылдын статистикасына кошулуп калган. Негизинен бул кылмыш иштери уурулук жана талап тоноо боюнча каралган.

Демек, уурулук көбүнчө жашы жете электерге мүнөздүү, ал эми адамга каршы кылмыштар эң аз. Мындай көрүнүш дайыма эле болуп келген, бирок Совет мезгилине салыштырмалуу өспүрүмдөр тара-

бынан баңги каражаттарын жана психотроптук заттарды мыйзамсыз өндүрүү, алуу, сактоо, ташуу, жөнөтүү же сатуу менен байланышкан кылмыштар кыйла көбөйгөн. Акыркы жылдары мындай кылмыштардын саны туруктуу өсүп жатат.

Көпчүлүк жашы жете элек кылмышкерлер уюшкан кылмыштуулук чөйрөсүнө тартылышат. Мындан тышкары, XXI кылымдын биринчи он жылдыгында өспүрүмдөр кылмыш ишин активдүү өздөштүрүшкөн, ага чейин чоң кишилер гана мүнөздүү болуп келген эле. Негизинен жашы жете элек өспүрүмдөрдүн кылмыштуулукка аралашуусуна өлкөдөгү социалдык экономикалык абал, жумушсуздук, алкоолизм, үй бүлөдөгү жетишпөөчүлүк да чоң түрткү берет. Мисалы, барымтага алуу, талап-тоноочулук, опузалап акча талап кылуу, курал-жарак жана баңги заттарын сатуу, валюталык алдамчылык, ошондой эле кибер кылмыштуулук.

Зордук-зомбулукка байланыштуу өспүрүмдөр арасындагы кылмыштын себептик комплекси белгилүү бир мүнөзгө ээ. Ал өсүп келе жаткан муундун социалдашуусунун кемчиликтерин чагылдырган кылмыштуулуктун жалпы себептеринен (факторлорунан) жана алар менен өз ара аракеттенүүчү факторлордон пайда болот. Жашы жете элек баланын инсандык калыптанышына жакынкы чөйрөнүн таасири ар кандай формаларда, анын ичинде тарбиялоонун максаттуу формасында болот. Демек, өсүп келе жаткан адамдын калыптануу процессине терс таасирин тийгизген жана анын кандайдыр бир деңгээлде анын ассоциалдык жүрүм-туруму тарабынан алдын-ала аныкталган факторлор үй-бүлөнүн жана айлана-чөйрөнүн терс таасиринин кесепети болушу мүмкүн.

Кыргызстандын коомундагы социалдык-саясий жана экономикалык өзгөрүүлөр жаш өспүрүмдөрдүн зордук-зомбулугунун өсүшүнүн фактору болуп саналат. А.С. Куликов өз эмгектеринде: «Бардык чөйрөлөрдө кеңири жайылган кылмыштуулуктун себептери – терең экономикалык кризистин болушу, реформалардын токтоп калуусу, коомдун адеп-ахлак негиздериндеги тең салмактуулуктун бузулушу» деп ырастайт. «Жашоонун социалдык-экономикалык шарттары, коомдун кылмыштуулугу психикалык жана адептик өнүгүүгө түздөн-түз таасир этет». Социалдык-экономикалык шарттардын таасири астында өспүрүмдө терс таасирлер, баалоолор жана көз караштар пайда болушу мүмкүн.

Кылмышкердин инсандыгы иш жүзүндө бардык кылмыш илимдеринин, биринчи кезекте криминологиянын негизги көйгөйү болуп саналат. Кылмыш таануу тарыхына ылайык, криминологдордун эң кызуу талкуусу кылмышкердин ким экендиги жөнүндө болуп келген жана жүргүзүлүп жатат деп

айта алабыз. Криминология – инсандык табиятты, анын калыптанышын, социологиялык жана психологиялык өзгөчөлүктөрүн, анын тигил же бул түрүн изоляциялоо жана изилдөө менен алектенген бирден-бир илим. Жеке адамга көз чаптыруу кылмыштуулуктун себептеринин көйгөйүн илимий жол менен чечүүгө таасир этет: эгер күнөөкөр биологиялык сызыкта кылмыштуу жүрүм-турумдун себептерин (же кылмыш жасоого жакындыгын) мурастап калса, бул абдан белгилүү бир изилдөө позициясын билдирет – кылмыш мүмкүн генетикалык жол менен тукум кууп өтүү. Демек, буга чейин ага каршы күрөшүү үчүн таптакыр башка чараларды көрүүнү болжолдойт.

Жашы жете элек өспүрүмдөр арасындагы кылмыштуулуктун алдын алуу дайыма өркүндөтүлүп турушу керек жана бул иш-аракет бир саамга токтоп калбашы керек.

Бул менин ушул көйгөй боюнча көз карашым жана мен өспүрүмдөр арасындагы кылмыштуулуктун алдын алууга багытталган иш-чараларды улантып, аны изилдөөнү уланта бергим келет, анткени бул тема түгөнгүс жана аны андан ары өнүктүрүүнүн келечеги бар.

Адабияттар:

1. Познышев С.В. Криминальная психология. Преступные типы. Ленинград: Государственное издательство. 1926. 256 с.
2. Симоненко, А.В. Криминология: уч. пос. / Симоненко А.В., Солодовников С.А., Эриашвили Н.Д., ред. Иншаков С.М., Симоненко А.В. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012.
3. Вологина Ж.Ю., Н.В. Спивакова, А.А. Камалов. Преступность среди несовершеннолетних. // Право: современные тенденции: материалы междунар. науч. конф. (г. Уфа, июль 2012 г.). - Уфа: Лето, 2012.
4. Гаухман Л.Д. Организованная преступность: понятие, виды, тенденции, проблемы уголовно-правовой борьбы. - М., 2010.
5. Кыргыз Республикасынын Жазык Кодекси, 2017-жылдын 2-февралы №19 (КР 2017-ж. 24-январындагы №10 Мыйзамы менен 2019-жылдын 1-январынан тартып колдонууга киргизилет).
6. Кудайберди уулу Д. Правонарушения несовершеннолетних как правовая и социальная проблема общества. / Известия ВУЗов Кыргызстана. 2018. №. 12. - С. 76-78.
7. Малоев Н.Г. Правовое и организационное обеспечение предупреждения преступности несовершеннолетних в Кыргызской Республике. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. - 2021. - №. 7. - С. 149-153.
8. <http://www.stat.kg/media/publicationarchive/5e7bd90a-b56e-4a93-a5b6-84134aa1de1c.pdf>
9. <https://cyberleninka.ru/article/n/issledovanie-sovremennogo-sostoyaniya-prestupnosti-nesovershennoletnih-v-kyrgyzskoy-respublike>
10. <https://april.kg/ru/article/v-kirgizstane-za-polgoda-nesovershennoletnie-sovershili-955-prestupleniy>